

YASA DAİR SÖYLENECEKLER

Candan Kamış*

Öz:

Bu makale genel olarak son on iki yılda (2010'dan itibaren) ulusal akademik süreli yayınlarda yayımlanan ağıt ve yas yazını taramak ve sonucunda bir örnek üzerinden yazında öne çıkan kavramsallaştırmaları bir azınlık grubu olan 1915 öncesi İzmit ve çevresinde yaşamış Ermenilerin ağıtlarında görmeyi amaçlamaktadır. Ermeni ağıtları yazar tarafından daha önce farklı bir yaklaşım ve bağlamda çalışılmıştır. Bu kez yazar sınırlı bir çerçevede yapmış olduğu araştırmayı, daha geniş bir kuramsal çerçeveye oturtarak farklı bağlamlarda ve güncel örneklerle çözümlemesini başka bir boyuta taşımayı amaçlamıştır. Bu boyutun en belirleyici kavramları “yas”, “travma sonrası stresle baş etme aracı olarak anma mekânları” ve “ağıtların yas sürecine etkileri” dir. Bu makale yas ve hafıza kavramlarının psikolojik yanını ele almayacak ve bu literatüre yoğunlaşmayacaktır. Psikoloji bu konuyu bireysel olarak ele alırken, sosyoloji toplumsal boyutu ele alış şekline odaklanarak çözümleyecektir. Metinde, bireysel ya da toplum olarak yaşanan büyük felaketlerin mümkün olduğunca en hafif şekilde atlatılıp gündelik hayata dahil olabilme yollarının bir kısmının ağıtlarla ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Diğer bir kısımda ise insanların stresle baş etme aracı olarak gördüğü mekânlar belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ağıt, Karmaşık Yas, Mekân

Jel Kodları: Z00

---

* Doktora öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Çanakkale, Türkiye, candangokh@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1176-9512

Makale gönderim tarihi: 18.06.2022

Makale kabul tarihi: 28.09.2022

Künye Bilgisi: Kamış, C. (2022), “Yasa Dair Söylenecekler”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 249-264.

What to Say About the Mourning

Abstract

This article aims to scan the literature of lament and grief published in national academic periodicals in the last twelve years(since 2010) and to see the prominent conceptualizations in the literature, through an example, in the laments of Armenians who lived in and around Izmit before 1915, as a minority group. Armenian laments have been studied by the author in a different approach and context before. This time, the author focuses her analysis to another dimension by placing her research, which she had done in a limited framework, into a wider theoretical framework, in different contexts and with current examples. The most defining concepts of this dimension are “grief”, “remembering places as a means of coping with post-traumatic stress” and “the effects of laments on the grieving process”. This article does not focus on the psychological side of the concepts of mourning and memory, and does not concentrate on it’s relevant literature. While psychology will deal with this issue individually, sociology will analyze it by focusing on the social dimension. In the text, the relationship between laments and some of the ways to overcome the great disasters experienced individually or as a society in the lightest possible way and to be included in daily life is emphasized. In another part, places that people see as a means of coping with stress are specified.

Keywords: Lament, Complex Mourning, Space

Jel Codes: Z00

Giriş

Ağıt bir hafıza mekânıdır. Foucault'a göre ütopiyalar gerçek yeri olmayan alanlardır. Fakat ütopiyayı etkili bir şekilde canlandıran gerçek alanlar kültürde bulunan tüm gerçek alanlarla eş zamanlı olarak temsil edilir, çekişir ve çatışırlar. Bu tüm yerler dışında olan alanlara *heterotopia* denir. Yaşanılan alandaki eş zamanlı mit ve gerçek çekişmesi olarak görülen *heterotopia* bir ayna gibi betimlenir (Foucault, 1967, s. 1-9). Ağıtlarda ritüeli destekleyen unsurlardan biri de mekânıdır. Ağıt metinlerinde de ölüm olayının olduğu mekân veya öldükten sonra anmak için cenazenin getirildiği mekânlardan bahsedilmiştir. Hatta bazı toplumlarda yas için toplanılan özel alanlar bulunmaktadır (Kamış, 2011, s. 115-116). Vamık Volkan'ın araştırmasına göre, 2. Dünya Savaşı Yetimleri olarak adlandırılan grup (AWON – American World War II (WWII) Orphans Network) olarak adlandırılan grup üzerine çalışmalar yapılmıştır. Pearl Harbor'ın²² yıldönümünde Washington'da World War II Memorial (2. Dünya savaşı anıtı) açıldı. Yetim olarak adlandırılmış (II. Dünya savaşında babaları ölen çocuklar) kişiler burada ilk kez bir çatı altında toplanarak AWON'u oluşturmuştur. Yas alanının tek duvarı Altın Yıldız'lara ayrılmıştır. Her bir yıldız 100 askeri temsil eder. Bu mekân aslında mezarları belli olmayan askerler için sembolik bir yas tutma alanı olarak kurulmuştur. Babalarından bir iz bulmak için uzak mesafeler giden, bulan ya da bulamayan yetimlerin paylaştığı, geçmişle bağ kurabilmek için bağlantı objesi ve mekânı haline gelmiştir. Buralara yüzlerce Amerikalı çiçek, madalya, fotoğraf bırakarak ölüleriyle duygusal bir bağ, iletişim kurmaya çalışmıştır (Volkan, 2006, s. 1-37). Birlik olma ve kimlikleri güçlendirme adına yaratılan mekânlar ortak değerler inşası için önemlidir. Foucault'un kavramsallaştırdığı *heterotopyanın* ilkelerinde, ilk toplumların ayrıcalıklı, kutsal ve yasaklı yerleri vardı. Ve bu *kriz heterotopyaları* olarak adlandırılan bu alanlar günümüze geldikçe yok olmuş, değiştirilmiştir. Tarihsel süreçte toplum var olan *heterotopyanın* işlevini değiştirebilir. Bazı dönemlerde mezar yerleri kilise ve evlerin yakınında olurken bazı dönemlerde ise şehir dışına kaydırılmıştır. Böyle mezarlıklar şehrin ortasında kutsal bir alan değil her bir ailenin karanlık bir dinlenme yeri olmuştur (Foucault, 1967, s. 1-9).

Ölüm ve ardından yaşanan yas olayı insanların hayatlarında bir kriz dönemidir. Bu tür ritüellerin gerçekleşebileceği alanlar tarihsel olarak bakıldığında her zaman gerekli

---

²² Japonya tarafından 7 Aralık 1941'de ABD'nin Hawaii sahilinde askeri gemilerinin yer aldığı üsse yapılan hava saldırısı.

görülmüştür. Foucault'a göre müze ve kütüphaneler, zamanın yıkımından etkilenmeyen ve modernliğin etkisiyle sabit alanda toplanan *heterotopyalar'* dir. (Foucault, 1967, s. 1-9). Bu tür alanlar gibi çeşitli ritüellerin sergilendiği, yasin bir şekilde tutulduğu mekânlarda, ütopyalardan *heterotopyalar'* a geçilerek ağıt bir hafıza mekânı olarak kavramsallaştırılabilir. Yas hem geçmişi tekrar yazmak hem de geleceği hayal edebilmek adına ve bir son veya bitişi reddetmekten ziyade; hatıra ve tarih için mekân yaratır (Brennan, 2008, s. 1-23). Mekânlar sadece acıların unutulmasını sağlamaz aynı zamanda yaşamımızın anlamlı kılınması için yeniden üretim merkezleri olarak işlev görür.

1. Hafıza ve Yas Süreci

İnsanlar yaşadıkları acı ve sıkıntıları çeşitli nedenlerden kayıt altına alamayınca bunları korumak için belleklerine kaydederler. Bu mekanizma kişi veya toplumu etkileyen olay üzerinden beraberlik sağlanması açısından hafızaya kaydetme, gerektiğinde çağırma ve ilerleme koşullarında gereklidir. (Jan Assmann, 2001, s. 59-60). İnsanların paylaştıkları ortak deneyimler ve bunların taşınmasını kolay hale getirmek için simgeleşmesi farklı bir dünyaya sebep olur ve bu ortak pratikler insanları birbirine bağlar.

Travma yaşamış grupların hafızalarında yer eden şeyler o grup üyelerinin çoğunluğunu etkileyen deneyimlerdir. Eğer grubun küçük bir kısmını veya tek bir üyesini ilgilendirirse, grup dahilinde ortaya çıktığı için grup hafızasında yer etseler bile geride kalırlar. (Halbwachs, 2007, s. 138). Aileden bir bireyin kaybı sadece o aileyi ilgilendirirken, belirli sınırlar içindeki grubun bazen de dışarıdan ağıtçı kadınlar getirterek oluşturulan ritüel eşliğinde grup belleklerinde yer eden bir olay olarak kolektif hafızayı güçlendirir. Halbwachs' a göre, farklı deneyimlerden bir araya gelen bireysel bilinçler toplumsal bir bilinç üretmeye başlar ve geçmişi yeniden inşa etmeye olanak tanır (Halbwachs, 2016, s. 358). Burada farklı bilinçlerin uzlaşmasına olanak tanıyan şey ortak bir dilin üretimidir. Bu dil ölü ardından söylenen ağıtlardır. Herkesin ardında bırakmak istediği iz kalıcılığı sağlamak için ağıtlarla yas sürecini ölümsüzleştirir. Hafıza geçmişteki olayları zihinde tekrar anımsarken içinde bulunan süreçte yeniden üretim sürecini de oluşturur. Hafızanın anlam kazanabilmesi için yer, zaman ve sembollerle ilişkilendirilebilir.

Connerton'a göre, toplumsal hafıza, tarihin yeniden inşası olarak betimlenebilir. İnsanların geçmişte gerçekleştirdikleri etkinlikler yine onların bıraktığı izlerle incelenerek bu bilgilerle ulaşılır. (Connerton, 1999, s. 25). Günümüze kadar aktarılan ağıt bilgisini veren ağıt metinleri

önemlidir. Fakat günümüzde seremonik ortamlar yerini yası rahatça yaşanabilmesi ve yas yıl dönümlerinde bir araya gelinip hatırlamak için yerini yeni mekânlara bırakmıştır. Bu ortamlar günümüze çeşitli dönüşümlerden geçerek ulaşabilmiştir.

Yaşanana acı bir olayı anlayabilmemiz için söylendiği toplumsal durum ve insanlarda yarattığı etki anlamdır. Ağıtın içindeki söylemleri anlamlandıran, mekân ve zamandır. Anlam ile hafıza arasındaki ilişki, kaybın özellikle ölüm olayındaki kaybı anlaşılabilir kılmak için bir anlam arayışını tetikler. Yas tutanların sevdiklerini kaybettikten sonra yaşamaya devam etmesine izin veren kolektif girişimler sağlanır (Brennan, 2008, s. 1-23). Müziğin bir türü olan ağıt, ölen kişilerin ardından tutulan taziye defterleri, ölen kişilerin ardından mekânlarda mumların yakılması gibi olaylar kolektif bir şekilde gerçekleştirildiğinde arda kalan insanlar için yaşam kaynağına dönüşebilir.

Hafıza ve yas ilişkisi içerisinde dünyada bazı bölgelerde (Tokyo, Rio, London, Los Angeles) olimpiyat ailesinin bütünlüğünü sembolize ettiği için Olimpiyat Köyleri yas mekânları olarak kabul edilir. Yas alanı antik Olimpiya'dan Olimpiyat oyunlarının doğduğu yerle sembolik bağ kurmak için iki taş içerir. Tüm olimpiyatçılar için anlam bakımından zengin olan bu yerde, atletlere ve diğerlerine yaslarını onurlu bir şekilde ifade edebilecekleri bir yer adamak istenmiştir (Jones, 2016). Bu tür etkinliklerin uygulanması anlam üretimine katkılar sağlayabilir.

Yas sürecinin, travma yaşayan kişilere etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için yasin karmaşık yas olup olmadığının belirlenmesi, bu durumda hafızanın nasıl etkilendiği ve daha sonra yaşanan travma sonrasındaki stresle mücadele yöntemleri ve hafızanın yeri açısından önemlidir.

2. Karmaşık Yas ve Hafıza

Geçmişte yaşadığımız acı verici deneyimler, hafızamızda nasıl yer ettiği ve nasıl bir toplumsal hafızadan etkilendiği bakımından önemlidir. Bu yüzden hafızanın toplumsal yönünü anlayabilmek için hatırlamayı ve aktarmayı sağlayan eylem olarak ağıtların ve yas törenlerinin etkileri incelenmelidir.

Hafıza içinde ikilikleri barındıran karmaşık bir yapıdır. Hem unutma hem de hatırlamanın belirsizliği ve ani yükselişlerle sürekli hareket halinde olan bir yapıdır (Nora, 2006, s. 19). Kişiler veya gruplar tarafından yeniden bir yaşam üretimi olarak değerlendirilebilir. Yas

törenlerinde hafızanın hem unutmaya hem de hatırlama etkisi bir arada görülebilir. Bu törenlerde toplulukla bir araya gelinen mekânlar, paylaştıkça azalma ya da düzenli hatırladıkça acıyı taze tutup psikopatolojik bir hal olmasına neden olabilir.

Ricoeur'a göre unutmak, hafızanın güvenilir olma ve geçmişe sadık kalma bakımından sorunsallara sahiptir. Hafıza, unutmaya karşı bir mücadeledir (Ricoeur, 2011, s. 456-457). Ölüm gibi travmatik olayların ardından söylenen ağıtlar, acının unutulmaya çalışılmasının aksine geçmişe ait bir olayın çeşitli şekillerde (muhtar yakılması, nesnelere olan ilişki, ağıtlarla özdeşleştirme) dönüşümünün deneyimlerini oluştururlar.

Toplumların ya da insanların hayatında acı verici olaylar sonrası bu durumu hafifletmek için bir tepki olarak ağıtlar yakılıp çeşitli ritüeller gerçekleştirilir. Travmalar sonrasında geride kalanlar artık farklı olan yaşamlarına uyum sağlamaya çalışırlar. Ancak zamanla bu tepkilerin boyutları farklılaşıp psikopatolojik bir duruma gelebilir. Yas süreç olarak uzayabilir. Bu durum karmaşık yas olarak adlandırılır (Cesur, 2017, s. 289-310). Karmaşık yas süreci bireyler ya da toplumlarda yas süreci sonrasında iyileşme durumunu hangi yönde etkilediği dikkate alınması gerekli bir durumdur. Freud'a göre yas, nesne kaybına gösterilen bir çeşit duygusal tepkidir. Ve yas tutmada gerçekleşen travmatik olayın anlamlandırılması, yas tutan kişinin kendini var olmayan nesneden ayırması için gereklidir (Freud, 1998, s. 326).

Karmaşık olmayan yas belirli süreçlerden geçerken örneğin ilk başta kızgınlık hissiyatı sonra ölüm olayının neden kişinin başına geldiğine dair sorgulama durumu ve daha sonra ölüm olayını kabullenme ve özlem duyma gibi bu süreçler yaşandıktan sonra öfke (bireysel ya da toplumsal) duygusu takip edebilir. Yas tutan kişi başına gelen bu kötü olayda kaybettiği bir nesne ya da kişinin geri dönmesi için pazarlık yapmaya başlar. Kayıp kabullenildiğinde artık yeni bir hayat başlar ve yas tamamlanmış olur. Karmaşık yasta ise kaybın üzüntüsü ve kaybın ne olduğunun anlaşılmasındaki kararsızlık sonucunda süreç bazen sırasıyla gelen ama bazen karmaşık aşamalardan birine odaklanabilir. Kişinin kayıp kişi ya da nesneyi tekrar yerine koyma arzusuna ve aynı zamanda bu istekten korkmasına patolojik yas denir. Bu tür yas tutanlar, kaybettikleri kişiyle bağlantılı nesnelere gizemli anlamlar yüklerler. Ölen kişi, yas tutan kişinin de içinde olduğu illüzyonun büyütülmüş bir temsilidir (Volkan, 1974, s. 561-569). Yas tutulan alanlarda (ölüm olayının gerçekleştiği veya herhangi bir yer) ölen kişilerle bağlantılı olduğu düşünülen objelerin üzerinde, ölen kişileri tekrar hayata dahil edebileceği düşünülendiğinden kontrol sağlanmaya çalışılır. Bağlantı objeleri ki bu bazen bir anıt, bazen bir ağaç olabilmektedir ve yas tutan kişilerin acısıyla baş edebilmesini sağlayabilirler. Şengül

Hablemitoğlu, eşi Necip Hablemitoğlu'nun anısına yazdığı eserde, “*Olaydan sonra bir gün kalabalık dağıldığında, kızlarla bir akşam evde yemek yedik. Sofrayı hazırlarken yine ben evde Necip varmış gibi dört tabak koyarak düzenledim...Bir süre böyle yaptık, bir süre sonra da evde yemek pişiremez ve masada oturamaz hale geldik.*” (Hablemitoğlu, 2007, s. 44). Kaybedilen eşin ardından, o varmış gibi masada oturduğu yerin boş bırakılarak yerine tabak koyulması ölümü kabullenememe durumu, yasın devam etmesi olarak düşünülebilir.

Müzik yas tutan kişilerin acılarını hafifletebilirken bu ritüellere kişilerin katılım sağlaması yas sürecini olumlu yönde ilerletir. Ayrıca müzik, uğurlama seremonisi sırasında canlı bir şekilde performans sergilenmesi nedeniyle hayatta kalanlar için önemli olduğu görülür (Viper, Thyren, & Horwitz, 2020, s. 1-23). Ağıtlar daha çok insanları bir araya getirmeye yardımcı olacak bir araçtır. Farklı inanç ve yaşam deneyimlerimize bakılmaksızın ağıtlar fiziksel olarak alanda olduğu gibi insanları arasında sanal ve özel bir bağ kurulmasına da neden olabilir. Karmaşık yas sürecindeki insanlarında ritüellere katılması, topluma dahil olma süreçlerini kolaylaştırılabilir.

3. Travma Sonrası Stres ve Hafıza

Ölüm, insanlar için bir travma olduğundan bu bölümde travma üzerinde durulmuştur. Psikolojik olarak travma, “Canlı üzerinde beden ve ruh açısından önemli ve etkili yaralanma belirtileri bırakan yaşantı olarak tanımlanır.” (Bayraktar, 2012, s. 29). Travma sonrası stres, büyük bir travma geçiren ya da o travmaya tanık olan kişinin (ölüm, ciddi yaralanma veya cinsel şiddete gerçekten maruz kalan ya da bunun tehditini geçiren) içinde bulunduğu durumu tanımlar ve bu durumu yaşayan kişiler, sonrasında aylar ve hatta yıllar sürebilen psikolojik sorunlar yaşayabilir (Bryant, 2019, s. 259-269).

İletişim haline gelen ve bir sürekliliği olan ritüelin, katılımcılar ve eşlik edenler bakımından tamamlanma gerekliliği vardır. Bu beklentilerin altında çeşitli nedenler olabilir. Yas törenleri nelerin unutulması gerektiği ya da ortak bir acıyı paylaşan beraberlikleri vurgulayabilir (Çavdar, 2017, s. 237-257). Sürekli olarak yapılan anma törenlerinde kolektif bir hafıza yaratılması travma sonrası stresi azaltmada veya iyileştirmede etkileri olabilir.

2015 yılında Çanakkale, Gelibolu'ya savaşın yüzüncü yılı için gelen opera sanatçısı Kri Te Kanawa, Anzak askerleri için Yeni Zelanda adına bir anma çelengi sunmuştur (Kanawa, Dame Kri Te Kanawa, 2004). Yeni Zelanda aborjinlerinden Maouri taburunun fedakarlığını

onurlandırmak için mezarlığı ziyaret etmenin önemli olduğunu belirtmiştir (Kanawa, Bay of Plenty Times, 2016). Te Kanawa, Atalarla bu şekilde kurulan bağlar hem savaş sonrası yaşamlarını kaybeden askerlerin yakınlarının acısını hafifletici hem de birlik beraberliği (Maouri kabilesi) kuvvetlendirici bir etkiye sahip olabilir.

Te Kanawa'nın Gelibolu'da anıtları olan Yeni Zelanda Maouri taburunun başında müziksel bir tür olan ninni okuması (Ferele, 2017) travma sonrası stresle baş etme yöntemi olarak kaybedilen askerleri onurlandırmak için bir yoldur.

Farklı bir şekilde Brennan'a göre, 1997'de Princess Diana'nın kaza sonrası ölümünde onu tanımayan insanların yas tutması, kazaya tepki vermeleri ve taziye defteri tutmaları bir çeşit anlam arayışı, ölüme karşı savunma şeklidir. Bu tür tepkiler, sadece ölüm olayının ardından derin kederin ritüelleşmiş ifadesi değil, aynı zamanda aniden ortaya çıkan bir anlam krizinin hızlandığı bir anlam oluşturma pratiği olarak da görülebilir (Brennan, 2008).

4. Ağıt ve Yasın Sağaltım Mekanizmaları Olarak Toplumsal İşlevleri

Toplumların veya bireylerin hayatlarındaki önemli olaylar türlü etkinliklerle karşılanır. Ölüm olayı, hayatın sona erdiği başka bir bölüme geçildiği çeşitli ritüellerle katılanlar için de hafızalarına aktarılıp yer edilecek bir özellik haline gelir. Atalara ve cenazeye gösterilen bu özen ve önem, topluluğun arasındaki bağları kuvvetlendirir. Ölüm olayında, ölenin belirli bir mezarı olması, sosyal grupları sürekli bütünleştirir (Kehrer, 1996, s. 20).

Hafızanın toplumsal yönünü anlayabilmek için hatırlamayı sağlayan etmenleri incelemek gerekir. Yas sürecinde gerçekleştirilen ritüeller hatırlamaya neden olan eylemlerdir. Ve bu törenlerde sunulan çeşitli soyut (ölen kişinin sevdiği ya da onu çağrıştıran müzikler) ve somut semboller (ölen kişilerin sevdiği eşyalar, mumlar yakılması), mekânlar gibi çeşitli nesnelere akılda tutarak günümüze gelmesini sağlayabiliriz. Yaşanan acılar bu nesneleştirme sayesinde kolektif bellek oluşmasını sağlayabilir. Kolektif bellek, toplumsal ve kültürel belleğin deneyimleri iletimi açısından önemlidir.

Yumul'a göre, olumlu ya da olumsuz özellikleri birlikte barındırmasıyla kimlik çelişkili bir yapıdır. Toplumlar arasında ya birinin diğerine baskın çıkması ya da dönüştürmesi açıklanır. Bazı toplumlar diğerlerine göre daha çok içine kapanık ve genel olan kültürel özelliklerden farklı özellikler gösterebilir. Bu durumda uyum sağlama çabası içerisinde yeni toplumla kaynaşma, farklılıkları muhafaza etme ve bu farklılıkların günümüze aktarımı ile olur. Bu farklılıkları topluluklar için önemli merasimlerde ve inşa edilen nesnelere görebiliriz. Ölüm

olayında düzenlenen pratikler sadece dinsel açıdan değerlendirilmemelidir. Topluluğun ortak bir tören, grup bağlarını ve kimliklerini güçlendirir. Aynı zamanda bu törenler kültürel farklılığın aktarılmasını sağlarlar (Yumul, 1997, s. 46-49). Travma yaşayan gruplar, ağıt ve yas tutma için bir araya gelirken törenler sayesinde cemaat duygusu güçlenirken kendilerini var edebilme, seslerini duyurabilme adına dirençlerini arttırmırlar.

Ağıt metinlerindeki yazılar bir yandan mevcut olan ruh halinin kayıt altına alma isteği olarak, diğer yandan ise nesilden nesile aktarılan sözlü kültür örnekleri olarak düşünülebilir. Ayrıca ölmüşlerin ardından olumlu yönlerinin dile getirilmesi, ağıtın ölen kişi veya kişilerin toplumdaki algılanışını gösterir.

Birey ya da grupların yaşamında iz bırakan hüzünlü olaylar ağıtların oluşmasını sağlar. Bu olayların hatırdan kalması ve muhafaza edilmesi için ezgisel anlatımla ritüelleştirilmesi sağlanmıştır. Toplumların yaşama tarzlarıyla ilgili olan ağıt, bu olumsuzluklarla mücadele biçimidir. Ölen kişi veya kişilerle bir tür iletişim dili olan ağıt, ölen kişi ile iletişim kurmayı sağlayarak ölümsüzlüğü sağlar. Bu durumda ölen kişinin yakınları, acısı daha hafifleyip rahatlamış olurlar. Aynı şekilde kişilerin ölüm yerleri veya onlara atfedilen mekânlarda da anma gerçekleştirmek bu etkiyi sağlayabilir.

Ölen kişi mezardan çıkmayacaktır ancak yakınları ölenlerin hayali ile başa çıkmak zorunda kalacaklardır. Ölü mental alandan her an kaçabilir ve yas tutan kişiyle içsel bir ilişki kurabilir. Ölümlerin fiziksel olarak gömülmesi bu kayıpların aklımdan silinmesi anlamına gelmez. Yas tutan kişi bu tür temsilleri onunla meşgul olmamak için zihninin uzak köşelerine itmek zorundadır. Bazı bireyler ölen kişiyle bazı kaybedilen eşya ya da kişi ile temas ihtimalini devam ettirmek için müziksel tonları kullanır. Bunlar basit hatıralar değildir. Kalıcı yas tutanlar tarafından kontrol altında olan deneyimlerdir (Volkan, 2011, s. 102-110). Müziğin bir türü olarak kabul edilen ağıtların, yas sürecinin iyileştirilmesi bakımında olumlu yönde işlevleri vardır. Müzik yas tutanların hayatını iyileştirip destekler. Müzik, sevdiklerini kaybedenler için bağlarını devam ettirme ve süregelen hatıra, görüntü ve ses etkileşimi aracılığıyla ölen kişi ile yeni bağlar kurmaya araç olduğu görülmüştür. Bir çeşit yayma tekniği olan müzik, kayıp olayına uyum sağlamak için hem yas tutabilmeyi hem de acıyla başa çıkmayı sağlar (Patrick & Alexa, 2017, s. 65-74). Müzik, ölümden etkilenen kişilerin normal hayatlarına dönebilmeleri için bir alan oluşturur. Yas tutan kişinin ölen kişiyle bağ kurması acıları hafifletici etkilere sahip olabilir.

5. Etnografik Bir Örnek ve Benzerleri

Ölenlerin ardından ya da insanların hayatlarını etkileyen önemli olayların sonucunda hislerini sözel ve müziksel olarak aktarım geleneği olan ağıt (Say, 2002, s. 16) yaşamın doğal akışı ve bu akışı bozacak ölüm gibi olaylardan kaynaklı gerilimin ezgiselleşmiş halidir.

Örnek olarak ele alınan çalışmada İzmit ve civarında yaşayan Ermenilerin içlerinde çeşitli öğeleri barındıran ağıtları çözümlenmiş ve bıraktıkları sözlü edebiyat türlerinden biri olan ağıtlar kişilerin anlatıları dinlenerek ortaya çıkarılmıştır. Böylece ağıt metinlerinden sosyal yaşamla ilgili olan düşünceler açığa çıkarılmıştır. Ayrıca 35-98 yaş arasında toplam 15 kişi ile görüşülmüştür. Yazılı kaynakların az olması nedeniyle sözlü tarih çalışması yapılarak yaşlıların hafızalarında yer eden olaylar ve Ermeniceden Türkçeye çevrilen ağıtların öykülerini öğrenmek için de sözlü tarih çalışması yapılmıştır (Kamış, 2011).

Her dil ve bunun ürünleri kişisel ve toplumsal olguları yansıtmaktadır. Bütün değerler, davranış örüntüleri ve töreler birbiriyle sarmal halde olduğu gibi, bu dili kullanan kişilerin korkularını, sevinçlerini ve saplantılarını da yansıtır (Doltaş, 1988, s. 65-72, 42.). Topluma özgü göstergeler kültürle özgü olup bireyler arasındaki iletişimi kolaylaştırır. Eğer genel olarak yazarın anlam yüklediği sözcükler veya gösterge niteliği taşıyan bu sözcükler bilinmiyorsa metinden bir anlam çıkmaz. Kendi kültürümüz içindeki göstergelere anlamlar yükleyip çıkarımlarda bulunmakla farklı metinler yaratılmış olunur. Bu nedenle yazı metinleri değişik yorumlara açık olabilir. Creswell'e göre etnografi, aynı kültürü paylaşan insanların bir süreç içinde dil ve davranış etkileşiminin açıklanması olarak belirtir (Creswell, 2018). Bu bağlamda aynı kültürü paylaşan topluma odaklanıp örnek olarak sunulan etnografik metinde İzmit'in çeşitli yerleşimlerinde 1915 öncesi Ermeniler tarafından söylenen toplam on altı adet ağıt ele alınmıştır. Aynı ağıtları özellikle farklı kişilerin de söylemesi, kelimelere yüklenen anlamları anlama konusunda yardımcı olmuştur. Ağıtlardaki kilit sözcüklerle görüşmecilerle anlaşılmalı ve ağıtların öyküleri söylem analizi yöntemiyle araştırılmıştır. Ayrıca ağıt metinlerindeki ezgiler ve makamlar incelenerek ağıt öykülerinin oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Geertz'e göre etnografya yapmak, kültürü paylaşan toplumları incelerken içlerinden genele ulaşabilecek kişileri seçmek, kayıtlarını tutmak gibi geleneksel yöntemlerin dışında entelektüel çaba gerektiren "yoğun betimleme" dir. Etnografya birçok karmaşık bir yapıdır. Bunlar açık bir şekilde olabildiği gibi gizlenmiş bir şekilde de olabilir. Verileri yorumlarken toplumsal söylemle paralel olması gereklidir (Geertz, 2010, s. 20-24). Bu anlamda örnek olarak ele alınan çalışmada Ermenice ağıt metinlerinde geçen bazı kelimelerin

anlamları ayrıntılı keşfedilmiştir ve Türkçe kelimelerle ortak anlamlılar belirlenip söylem incelenmiştir.

“Vuer-Ki

Gözlerimden yaşlar akıyor. Yüreğim daima yasıdır. Bugün çok güzeller gördüm Başları
açık, saçlarla

Tüm dünyayı dolaşıyorum senin gibi nazlı kimse yoktu. Gökte kuş olsaydım

Uçup yanına gelseydim. Askına dayanamıyorum Onun çaresini bulaydım. Bahçemde bir gül
vardı, gören şaşırıyordu

Başıma gelen dert

Yüksek dağlarda yoktu.” (Tumacan, 1972, s. 79).

Ağıtta sevgiliye erkek tarafından yakılmış bir ağıt olduğu anlaşılır. Yakaran kişi her yerde sevgilisini arıyor. ‘Başları açık’ derken; Anadolu Ermenilerinde tüm kadınlar kapalıydı. ‘laçak’ denilen bir başörtüsü ile yalnız saçları kapatıyorlardı. Düğün zamanında gelinin başına taç ile kapatılarak gelin tacı oluyordu; yani baş açılıyordu. O dönemlerde, kızlarla erkeklerin görüşmesi yasak olduğundan ağıtta erkek, sevgilisinin yanına kuş olup rahatça gidebilmek istiyor. Ayrıca sevdiği kıza bir gül benzetmesi kullanılıyor. Ağıdın bu kısmında erkek tarafından kıza sevgi belirtilmemiş ve içine dert olmuştur (Kamış, 2011, s. 79).

Ağıtlardaki Ermenilere özgü anlamları anlamak için Ermenice metinler dışında Ermeni görüşmeciler ve görüşme alanında (İzmit/Bahçecik) yaşayan Türklerle görüşmeler yapıp anlamlar, olayların hikayeleri ayrıntılı incelendi. Makalenin ‘Ermeni Ağıtları’ bölümünde, Ermeni ağıt metinlerinin yapısından bahsedilip örnek olarak ele alınan Ermeni ağıt çözümlenmeleri yapılmıştır.

6. Ermeni Ağıtları

Osmanlı imparatorluğunda toplumlar arası farklılıklar etnik köken ve dine dayanıyordu. Osmanlıda geleneksel olarak işleyen millet sistemi, çeşitli anlamlarla ifade ediliyordu. Dini içerikle tanımlanan millet, Ermeni toplumunda Gregoryen ve Katolik olmak üzere iki farklı kol olarak görülüyordu. İslam milletinin içinde ise bu kol çeşitlere ayrılıyordu (Belge, 2005, s. 254-255). Osmanlı İmparatorluğu çöküşüne kadar birçok farklı grupları içerisinde barındırıp bu farklı kimlikleri desteklemiştir. Farklı kimliklerin yadsıtılması ve ileriye taşınması bakımından halk edebiyatı ve müzik önemlidir. Ermeni müziği, kendine ait farklı özellikler taşıdığından diğer halkların müziğinden dilsel yönden ayrılır (İşhanyan, 2006, s. 18). Ağıtların

oluşmasındaki temel duygu olarak derin hüznün, tören ezgileriyle oluşan simgeler sisteminin dilde yer etmesiyle kültürel anlamda şekillenir. Bu şekillenme de toplumun ihtiyaçları doğrultusunda değişiklik gösterir. Dil zaman içerisinde değişikliğe uğradığı için yeni diller oluşur. Ermenice 'de tüm edebi eserlerde bulunan ve yazı dili anlamına gelen *Krapar* dilinde yazılmıştır. Ve halkın konuşma dili ise *Aşharapar*'tır. Bu iki dil arasındaki ayrım zamanla büyüyünce konuşma dilinin yazı dilinde kullanılarak eser sayıları artmıştır (Yumul, 1997, s. 46-49).

İnsanların dertleri ve kederlerini ifade edebilmeleri dillerinin zenginliğiyle aktarıla bilinir. Ermeniler 'de köylere özgü notalarla uyumlu ezgiler vardır. Bu durum özellikler ağıt türünde de görülmektedir. Her acının sahibi kişi ağıtçı olabilir (Bedikyan, 1950, s. 355). Gerek dil farklılıklarıyla gerekse mekân farklılıklarıyla söylenen Ermeni ağıtları zengin bir kültürü yansıtır. Ele alınan araştırma örneğinde annesi, oğlu ile gurbete gitmek ister. Çünkü oğlunu yetim büyütüştür. Ayrıca gittiği yerde de iş bulamayacağını düşünür. Oğlunun cesaretini kırıp ona engel olmaya çalışır. 'Her gün, her gün biz yalnızız. Bu dünyada biz günahlıdır.' Satırlarıyla, insanın günahlarıyla doğması inanışından bahseder. "İnsan bu dünyada da eğilimlidir günah işlemeye. Günün birinde herkes ölecek ama ölü gömülür kalır. Kadın, çocuğunu ölünce yuvan dağılır mezarda yalnız kalırsın diye korkutur. Gece karanlık olunca oğlum ne yaptı diye düşüneneğini yakarır. Bu korku ve tedirginlik ağıdın oluşmasını sağlar" (Kamış, 2011, s. 89).

Örnek olarak ele alınan çalışmada Ermeni ağıtları incelenirken, ileti ve göstergeler "*örtük transaksyon*" (Yavuz, 1999, s. 57-72) kurgusu ve "*masalları ileti dizini (mesaj-index)*" (Yavuz M. H., 2013, s. 39) tablolarıyla ağıtlara uyarlandı. Bu bağlamda sistemlerin farklı edebiyat türlerindeki işlerliği de görüldü. Ayrıca oluşturulan ileti kodları ile ağıtlar; etik toplumsallaşma ve/veya toplumsallaştırma, simgesel, ekonomik ve psikolojik iletiler olarak sınıflandırılmıştır. "*Örtük transaksyon*" da insanların içine dert olmuş konular veya açık bir şekilde söylendiğinde üzüntüye sebep olacak kelimeler yerine kapalı ve imalı olan şekilde söylenir. Helimoğlu'nun şemasında ima ile iletişim kurmak isteyen gönderici, bu mesajda anlatılmak istenen görüş gönderilen, imanın yüklendiği varlık aracı-yükleyici-taşıyıcı ve iletişim kurulmak istenen hedeflenen alıcıdır (Yavuz M. H., 1999, s. 58). Bu şekilde metin analizleri belirli kategoriler altında daha anlaşılır hale getirildi. Çalışmada Ermeni ağıtlarında dikkat çeken simgesel iletilerden biri 'grung' (turna kuşu) dur. Grung isimli ağıt vardır.

GRUNG

Grung, nereden geliyorsun?

Sesine kul olayım

Grung, bizim dünyadan bir haberin var mı?

Grung, nereden geliyorsun?

Sesine kul olayım

Grung, bizim dünyadan bir haberin var mı? Koşma kümene

Çabuk yetişirsin

Şöyle ki ah çekiyorum

Yüreğim kazınıyor.

Grung, nereden geliyorsun?

Sesine kul olayım

Grung, bizim dünyadan bir haberin var mı? (Tumacan, 1972, s. 77)

Grung isimli ağıtta turna kuşu, memleketinden ayrı olan kişilerden haber getirip postacı görevi üstlenen bir çeşit aracıdır. Ermeniler için gurbet ölümü andırır. Çünkü gurbete gidip de gelememek de vardır. Aynı zamanda gurbetçi kişiye de kendi köyünden haber getirir. ‘Grung bizim dünyadan bir haber var mı?’ derken, bizim dünya ile bizim gurbete giden kişinin köyü kastedilir. ‘Kümene yetişmek’ uzağa gitmek anlamındandır. Yani bana köyümden haber getirmezse uzağa gitsin isteğidir. Köylünün doğduğu yere özlemini anlatan bir ağıttır. Kadın gurbetçiler turna kuşu vasıtasıyla çocuklarıyla konuşuyor.

Ağrıdın içinde geçen sözcükleri ve ‘psikolojik transaksion’ şeması dökümü aşağıdaki gibidir:

Gönderici: Kadın gurbetçi

Gönderilen: Köyünde kalan çocuklarımdan haberdar olmak istemesi Aracı: Turna kuşu

Araç:Ağıt

Hedeflenen Alıcı: Annesinden ayrı kalan çocuklar (Kamış, 2011) .

Ermenilerde olduğu gibi Türklerde de turna kuşunun önemi vardır. “Anadolu halk şiirlerinde, turnaların çok önemli bir yeri vardır. Orta Asya’da ise bunlar, baharda gelip, kışın giden kuşlardır. Haberci idiler. Bazen de ‘tanrının elçisi’ gibi görünüyorlardı” (Ögel, 1995, s. 553).

Kuşlar bazen ruhlarla özdeşleştirilip, ölüm olayında da uçup giderler. Ağıtlarda da grung kuşu gurbette olan akrabalarından, eş, dosttan haber getiriyordu.

Acıların ortak bir dil yaratma ve benzer olayları yaşamış kişileri bir araya getirme etkisinden yola çıkarak farklı inançlarda insanların travma sonrasıyla baş etme yöntemi olan ‘müzik’ (ağıt, türkü, ninni vb.) kritik bir yerdedir.

Sonuç

Yapılan ulusal akademik süreli yayınlarda yayımlanan araştırmalarda, ağıtların bir müzik türü olduğu vurgulanmış. Yöresel ağıtlar incelenip, ağıtların sözlü metinlerinden bir takım tarihsel anlamlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Ağıtların yakıldığı yerler sadece mekânsal bir yer olarak kısaca bahsedilip mekân- hafıza ilişkisinin üzerine çok durulmamıştır. Çalışmada bu tür eksiklikler ele alınarak çeşitli ritüellerin (ağıt yakma, mekânlarda bir araya gelme, nesnelere belirleme vb.) travma sonrası stresle baş edilmesindeki ilişki anlatılmış, yas mekânları olarak sadece ölüm mahalli değil daha geniş anlamda, sonradan inşa edilen yerler ön plana çıkmıştır. Ve bu alanların hafıza mekânı olarak kabul edilme yolunda ağıtların kavramsallaştırılması ele alınmış, paylaşılan ortak deneyim olarak yasin, toplumsal birlikteliği sağlanması, geride bırakılan izleri taşınmasında hafızanın önemi ve olan/ yaratılan mekânların dönüşümü bakımından ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Hafızanın toplumsal yönünü anlayabilmek için yas törenleri ve bu törenlerin toplum üzerine etkileri araştırılıp acı olaylar sonrası gelişen travmaların hafifletilme pratiği bakış açısından olumlu etkileyen bir unsur olarak ele alınmıştır. Grup olarak insanların belirli bir mekânda bir araya gelip acılarını paylaşmaları travma sonrası topluma yeniden karışmasını kolaylaştırma, toplumla bütünleşme ve sonunda toplumsal dayanışma bakımlarından faydalı olabilir. Kurumların özellikle bu tür mekânlar ve törenler üzerine hassasiyet geliştirmeleri ve ortamlar sağlaması sağlıklı bir toplum için faydalı olabilir.

Bu çalışmanın yas literatürüne katkısının üç ana boyutunun olduğu düşünülebilir. Birincisi Covid 19 Pandemisi’nin ortaya çıkardığı kayıpların değerlendirilmesinde de kullanabileceğinin belirtilmesinde fayda vardır. İkincisi ölüm ve yas bağlamında, bireylerin bu bağlama olan sosyal mesafe de etkin bir faktördür. Çok yakınımızın ölümünden, tanımadıklarımızın ve doğal ve/veya insan yapımı afetler nedeniyle kaybolmaları veya ölümleri de bireyleri etkileyebilir. Son olarak ölümlerle arasında mesleki mesafe olanları da burada belirtmekte yarar vardır. Örneğin doktorlar, ebeler, sağlık personeli, din insanları,

mezar kazıcılar, tabut yapımçıları, gassallar ve ölü yakıcılar (Adem Sağır, 2022) bu gruplar için birer örnektir.

Kaynakça

- Bayraktar, S. (2012). *Psikolojik Travma*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi.
- Bedikyan, A. A. (1950). Bardizag Köyünün Yazılı Resmi. A. Mnasyan (Dü.). içinde Paris: 17 Rue Danense.
- Belge, M. (2005). *Osmanlı'da Kurum Ve Kültür*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Brennan, M. (2008, February). Mourning and Loss: Finding Meaning İn The Mourning For Hillsborough. *Routledge*, 13(1), 1-23.
- Bryant, R. A. (2019, October). Pos-traumatic stress disorder: a state of the art review of evidence and challenges. *World Psychiatry*(18), 259-269.
- Cesur, G. (2017). Kayıp Yaşantıları Sonrası: Tartışmalı Bir Kavram 'Karmaşık Yas'. *Nesne Dergisi*, 5(10), 289-310.
- Cesur, G. (2017). Kayıp Yaşantıların Sonrası : Tartışmalı Bir Kavram 'Karmaşık Yas'. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 5(10), 289-310.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* (A. Şenel, Dü.) İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.
- Çavdar, O. (2017). Mekan Ve Kollektif Bellek: Sivas Katliamı Ve Madımak Otel. *Moment Dergisi*, 237-257
- Doltaş, D. (1988). İletişim Yazın Metni Ve Göstergibilim. *Toplum Ve Bilim Dergisi*, 65-72, 42.
- Fereli, M. (2017, Eylül 26). *Çanakkale Sırtlarında Bir Maori Ninnisi*. Eczacıbaşı Topluluğu: <https://www.eczacibasi.com.tr/tr/75-yil/sozlu-tarih/canakkale-sirtlarinda-bir-maori-ninnisi> adresinden alındı
- Foucault, M. (1967, March). Of Other Spaces : Utopias and Heterotopias. (J. Miskowiec, Dü.) *Des Autres*, 1-9.
- Freud, S. (1998). *Psikopatoloji Üzerine*. (S. Budak, Dü.) Ankara: Öteki Matbaası.
- Halbwachs, M. (2007, Bahar). Bireysel Hafıza Ve Kollektif Hafıza. (B. Demir, Dü.) *Lapsus Dergisi*(11), s. 137-148.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. (B. Uçar, Dü.) Ankara: Heretik.
- İşhanyan, R. (2006). *Başlangıcından 2.Yüzyıla Kadar Ermeniler'in Tarihi*. (S. Seropyan, Dü.) İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık.
- Jan Assmann. (2001). *Kültürel Bellek*. (A. Tekin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jones, I. (2016, Aug 03). *Place of Mourning is Inaugurated in Olympia Village*. International Olympic Committee: <https://olympics.com/ioc/news/place-of-mourning-is-inaugurated-in-olympic-village> adresinden alındı

- Kanawa, K. T. (2004, August 21). *Dame Kri Te Kanawa*. Kri Te Kanawa Foundation: <http://www.kiritekanawa.org/about/dame-kiri-te-kanawa/> adresinden alındı
- Kanawa, K. T. (2016, April 21). *Bay of Plenty Times*. Dame Kri Te Kanawa Stars in ANZAC Documentary: <https://www.nzherald.co.nz/bay-of-plenty-times/news/dame-kiri-te-kanawa-stars-in-anzac-documentary/ARZ2PC4AT2JAOVHUB774VY2EXM/> adresinden alındı
- Kehrer, G. (1996). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları*. (M. E. Özcan, Dü.) İstanbul: Dost Kitapevi Yayınları.
- Patrick, L., & Alexa, E. (2017). Exploring the role of music in grief. *Bereavement Care*, 36(2), 65-74.
- Ricoeur, P. (2011). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. (M. E. Özcan, Dü.) İstanbul: Metis.
- Say, A. (2002). *Müzik Sözlüğü*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Viper, M., Thyren, D., & Horwitz, E. B. (2020). Music as Consolation The Importance of Music at Farewells and Mourning . *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 1-23.
- Volkan, V. D. (1974, Summer). Mourning And Adaptation After A War. *American Journal Of Psychotherapy*, 561-569.
- Volkan, V. D. (2006, January). Complicated Mourning in Individuals and in Societies. 1-37.
- Volkan, V. D. (2011).Unending Mourning And Its Consequences. *Psychotherapie-Wissenschaft*, 102-110.
- Yumul, A. (1997, Mayıs). İstanbul Ermenilerinin Günlük Yaşamı. *Varlık Dergisi*(1076), 46-49.